

силите реформен акт Хатихумаюна. Направените изследвания и някои документални публикации за политиката на Русия, Великобритания, Франция, Австрия /Австро-Унгария, Прусия/ Германия и други /П. Ников, патриарх Кирил, З. Маркова, А. Пантев, С. Дамянов, Н. Генчев, В. Паскалева, К. Косев, Кр. Шарова, И. Тодев и др./, дават изобилни следения за позициите на европейските държави по църковния въпрос и заедно с това разкриват българските инициативи пред техните дипломатически представители, допълвайки значително информацията от домашните извори и показвайки убедително мащабите и важността на международната активност на българите в хода на църковната борба, най-вече в решаващото десетилетие след Кримската война до издаването на фермана, за отделяне на българската църква от юрисдикцията на Цариградската патриаршия.

Въпреки значимостта на приносите в количествено и в съществено отношение, забелязва се хронологическа неравномерност - публикациите са насочени предимно към 60-те и началото на 70-те години, за Русия например е изяснена най-вече политиката на Н. П. Игнатиев /от 1864 г. нататък/. Ранният период на църковната борба до Кримската война е слабо изучен, с изключение на ролята на полската емиграция /В. Смоховска - Петрова, Кр. Шарова и др./ По правило за цялата история на църковния въпрос не е издирена и проучена турската и гръцката документация, а от домашните извори и изследвания е добре известно колко важни са взаимоотношенията на българите - от една страна с Цариградската патриаршия, от друга - с Портата и съответно на българските акции особено пред турските власти. Макар и трудна да е работата в архивите на двете чужди страни - Турция и Гърция, проучванията там са колкото наложителни, толкова и обещаващи за пълноценно изясняване на външно-политическите измерения на църковния въпрос и за дипломатическия опит, натрупан от възрожденските българи най-активно и най-продължително именно в църковната борба, както по отношение на двата главни противникови фактора, така и по отношение на европейските държави, действали пред Високата порта и Цариградската патриаршия по българския въпрос.

Тъй като международните измерения на българското освободително движение и преддържавната дипломатическа дейност на възрожденците е в началната фаза на идентификация в науката и на изследванията по тях, не са оползотворени в такъв аспект и напълно достъпните ни домашни извори, включително и за ролята на българската емиграция за разясняване и защита на българските искания по църковния въпрос пред балканската и общеевропейската общественост. Наистина, възгледите и инициативите на Г.С.Раковски, Ал. Екзарх, цариградската българска колония, Н. Геров, бегло и на Л. Каравелов, на ТЦБК, М. Балабанов, П. Кисимов и пр. в различна степен са засягани от изследователите, но като цяло са съвсем слабо осмислени в аспекта на международните измерения на приноса на емиграцията за актуализиране на българския църковен въпрос пред външния свят. /Д. Косев, Ал. Бурмов, В. Паскалева, В. Трайкова, Кр. Шарова, В. Бонева, Д. Дойнов, Пл. Божинов, Ив. Стоянов, Г. Якимов и др./.

Това е една от належащите задачи на историците на Възраждането, особено за